

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.24>

Шпомер Алла Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-0792-5797

Антоненко Вікторія Сергіївна,

здобувач вищої освіти IV-курсу юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID ID: 0009-0005-8530-8323

СПОСОБИ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРАВАМИ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

METHODS OF PREVENTING RIGHTS ABUSE IN THE ECONOMIC PROCESS

У статті визначено, що правова категорія «зловживання процесуальними правами» не є новою в господарському процесі, але час від часу стає об'єктом дискусії науковців. Зазначається, що це пов'язано з відсутністю консенсусного розуміння та визначення цього поняття в літературі та судовій практиці. Проблема порушення та зловживання процесуальними правами залишається актуальною та законодавчо належним чином не врегульованою. У дослідженні наголошується на актуальності вивчення механізмів протидії зловживанням процесуальними правами не лише в господарському судочинстві, оскільки воно порушує конституційні права громадян та юридичних осіб на судовий захист.

Зазначається, що зловживання процесуальними правами визначається як умисні дії учасників судового процесу, що полягають в навмисному спотворенні або використанні не за призначенням процесуальних прав, що впливає на процес та перешкоджає його меті. Доведення справжніх обставин справи, внаслідок таких зловживань, потребує більше часу та коштів. Зроблено висновок, що одним із напрямків розвитку інституту зловживання процесуальними правами може стати створення чітких пропозицій, які дозволять попередити появу нових форм недобросовісної поведінки учасників процесу та підвищити ефективність процесуальної форми вирішення спорів, що буде запобіжником несприятливих наслідків для сторін та загрози їх процесуальної рівності.

У статті розглянуто базове визначення поняття «зловживання процесуальними правами». Досліджено встановлені права та зобов'язання учасників господарського процесу. Відповідно до законодавства визначено, які дії суд може вважати зловживанням процесуальними правами. Розглянуто питання заходів, які суд зобов'язаний взяти для запобігання зловживанням процесуальними правами. Особлива увага у дослідженні приділена принципу «естопель». Зроблено висновки щодо ефективності цього принципу в протидії зловживанням правами у господарському судочинстві, а також важливості закріплення його на законодавчому рівні.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, недобросовісна поведінка, судовий процес, порушення, принцип естопель, протиправні дії.

The article defines that the legal category «abuse of procedural rights» is not new in the economic process, but from time to time it becomes an object of discussion among scientists. It is noted that this is due to the lack of a consensus understanding and definition of this concept in the literature and judicial practice. The problem of violations and abuses of procedural rights remains relevant and not properly regulated by law. The study emphasizes the relevance of studying the mechanisms of countering the abuse of procedural rights not only in economic litigation, as it violates the constitutional rights of citizens and legal entities to judicial protection.

It is noted that the abuse of procedural rights is defined as the intentional actions of the participants in the legal process, which consist in the intentional distortion or use of procedural rights for the wrong purpose, which affects the process and hinders its purpose. Proving the true circumstances of the case, as a result of such abuses, requires more time and money. It was concluded that one of the directions for the development of the institute of abuse of procedural rights can be the creation of clear proposals that will prevent the emergence of new forms of unscrupulous behavior among process participants and increase the effectiveness of the procedural form of dispute resolution, which will be a safeguard against adverse consequences for the parties and threats to their procedural equality. The article considers the basic definition of the concept of «abuse of procedural rights». The established rights and obligations of participants in the economic process have been studied.

In accordance with the legislation, it is determined what actions the court can consider an abuse of procedural rights. The issue of measures that the court is obliged to take to prevent the abuse of procedural rights is considered. Special attention in the research is paid to the principle of «estoppel». Conclusions have been made regarding the effectiveness of this principle in combating the abuse of rights in economic proceedings, as well as the importance of its consolidation at the legislative level.

Key words: abuse of procedural rights, unscrupulous behavior, trial, violation, principle of estoppel, illegal actions.

Господарським процесуальним законодавством визначаються різні протиправні дії учасників процесу здійснення правосуддя в державі, з метою затягування розгляду конкретної справи. Вони виступають проти правового захисту порушених прав та законних інтересів інших осіб, які беруть участь у справі. Ці протиправні дії призводять до додаткових витрат часу та коштів на встановлення реальних обставин справи. У зв'язку з цим, одним із актуальних питань господарсько-процесуального права може стати розробка окремих пропозицій, які дозволять ефективно протидіяти появі нових засобів недобросовісної поведінки учасників процесу та підвищать ефективність процесуальної форми розгляду спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про інтерес до цієї теми в професійних і наукових колах. Розуміння та вдосконалення механізмів і стратегій запобігання зловживанням процесуальними правами в господарському процесі є метою нових досліджень і публікацій. Габрись О. М., Бутирська І. [9], Похиленко І. С. [5], Степанова Т. В. [12], Резнікова В. В. [11], Катричта А. В., Загородня Н. В. та інші, досліджують цю тему у окремих аспектах.

Головною метою даного дослідження є визначення поняття зловживання процесуальними правами, методів боротьби з такими зловживаннями та напрямків розвитку законодавства, щоб забезпечити процес від протиправних дій окремих його учасників. Для досягнення мети необхідно: визначити сутність поняття «зловживання процесуальними правами», проаналізувати дії, які суд може визначити як зловживання процесуальними правами, та виокремити заходи, які можуть бути застосовані для уникнення зловживання правами, а також запропонувати власне бачення вирішення даної проблеми.

Учасники судового процесу зобов'язані діяти добросовісно, реалізуючи свої права під час судового розгляду, оскільки така поведінка забезпечує швидкий та неупереджений розгляд справи судом. Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК) визнає зловживання процесуальними правами дії, що суперечать завданню господарського судочинства. Чинне господарське процесуальне законодавство не містить визначення поняття «зловживання процесуальними правами» [1]. Проблема зловживання процесуальними правами є однією з найгостріших в господарському судочинстві на сьогодні. Питанню зловживання процесуальними правами приверталась увага, Інформаційному листі ВГСУ від 15.03.2010 № 01-08/140 «Про деякі питання запо-

бігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві» [2], Постанові Пленуму ВГСУ від 17.05.2011 № 7 «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України» [3] в Постанові Пленуму ВГСУ від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» [4].

Частина 2 статті 42 ГПК закріплює зобов'язання учасників господарського процесу, зокрема: 1) виявляти повагу до суду та інших учасників судового процесу; 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; 3) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; 4) бути присутніми в судовому засіданні за викликом, якщо суд визнає їх присутність; 5) надавати всі наявні докази у спосіб і у строки, встановлені законом або судом, не приховувати доказів; 6) давати суду ґрунтовні та достовірні пояснення з питань, які розглядаються судом, а також учасниками судового засідання; 7) вчиняти процесуальні дії у строки, встановлені законом або судом, тощо [1].

Ці правила служать загальним застереженням щодо добросовісного здійснення процесуальних прав. Так, зловживання має місце, коли особа в судовому процесі використовує видиме, формальне використання своїх прав для досягнення неетичної мети, затягування процесу або обмеження процесуальних прав інших учасників судового процесу.

Зловживання процесуальними правами вважається як дії та/або бездіяльність учасників судового процесу, спрямовані на використання своїх процесуальних прав не за призначенням, що може завдати шкоди інтересам інших учасників судового процесу та суперечить принципам і завданням господарського судочинства [5].

Законодавство містить неповний перелік дій, які суддя може вважати зловживанням процесуальними правами (ч. 2 ст. 43 ГПК): подання скарги на рішення суду, яка не підлягає оскарженню, та є недійсною або втратила чинність; за відсутності додаткових підстав або за новими обставинами подання заяви про вирішення питання, яке раніше вирішувалося судом; подання завідомо безпідставного відводу чи застосування інших подібних заходів, спрямованих на перешкоджання або затримку розгляду справи чи виконання рішення суду; подання багатьох позовів проти одного й того самого відповідача (відповідачів) на ту саму тему та на тих самих підставах,

або подання кількох позовів на аналогічну тему та на подібних підставах, або вчинення іншої поведінки з наміром маніпулювати автоматичним розподілом справ між суддями; подання позову за відсутності предмета спору або розбіжностей, які мають явно штучний характер; безпідставне або штучне об'єднання позовів з метою перенесення підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з подібною метою; узгодження умов примирення, спрямованих на підриг інтересів третіх осіб; навмисне неповідомлення інших осіб, які мають брати участь у справі [1]. Таким чином, законодавець пропонує перелік дій, які суд може вважати зловживанням процесуальними правами, враховуючи при цьому особливі обставини справи.

До інших поширених випадків зловживання процесуальними правами належать: подання неодноразових скарг на різні судові рішення, але у межах однієї справи; подання скарг, зміст яких вочевидь не відповідає вимогам процесуального законодавства; подання скарги без оплати судового збору; подання скарги з суттєвим порушенням встановленого строку; подання скарг, які містять образливі вирази, ненормативну лексику; невиконання вимог суду [6].

Так, Ухвалою КГС Верховного Суду від 25.04.2019 у справі № 903/380/18 суд визначив як співвідносяться право особи на справедливий судовий розгляд і принцип *res judicata*. Зазначив, що звернення із зустрічною позовною заявою зі значним пропуском строку та звернення із завідомо безпідставними апеляційними скаргами, які містять численні недоліки, суд апеляційної інстанції правомірно визнав зловживанням процесуальними правами, що спрямоване на свідоме, невиправдане затягування судового процесу [7].

Суд зобов'язаний вжити заходів до учасників судового процесу для недопущення зловживань процесуальними правами. У разі порушення учасником судового процесу його процесуальних прав суд має застосувати до нього засоби правового захисту. Так, Ухвалою КГС Верховного Суду від 06.05.2020 у справі № 920/367/17, яка полягає в тому, що АТ «ІНГ Банк Україна» звернулось до суду із заявою про визнання зловживанням процесуальними правами дій АТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання» щодо умисного подання апеляційних та касаційних скарг з процесуальними дефектами, які спрямовані на затягування розгляду справи по суті, суд стягнув із скаржника штраф 10 510 грн та залишив касаційну скаргу без розгляду [8].

Заслуговує на увагу думка І. Бутирської, яка зазначає, що одним із видів зловживань є супе-

речлива поведінка сторін у процесі. Принцип заборони такої поведінки має назву естопель [9]. Естопель – правовий принцип у міжнародному праві, згідно з яким сторона в силу деяких обставин втрачає право посилаючись на будь-які підстави для визнання договору недійсним. Термін запозичений з англійського права, де він означає категоричне заперечення такої поведінки сторони в процесі, якою вона перекреслює те, що попередньо було нею визнано [10].

Процесуальний естопель передбачений для непослідовної поведінки у процесі. Застосування принципу естопель у господарському судочинстві може стати ефективним інструментом протидії зловживанням процесуальними правами та забезпечення збереження обґрунтованих очікувань добросовісних учасників господарських процесуальних правовідносин. Проте на законодавчому рівні естопель (заборона відмовитися від попередніх процесуальних дій), на думку І. Бутирської має бути визначений у ГПК України [9].

На думку В. В. Резнікової, принцип «естопель» (заборона суперечливої поведінки) означає категоричне заперечення такої поведінки сторони в процесі, якою вона перекреслює те, що попередньо було нею визнано в цьому та/або іншому судовому процесі. За своєю природою – це прояв загального принципу недопустимості зловживання правом [11, с. 129].

На перший погляд, процесуальний естопель можна застосувати лише тоді, коли спір надійшов на розгляд до апеляційної інстанції. Коли сторони звертаються з апеляційною скаргою, то вони часто змінюють свою правову позицію по справі, або взагалі відмовляються від неї. Незрозумілою є поведінка сторони по справі, яка відмовляється від раніше підписаної нею мирової угоди, чи відмовляється від доказів, що були доведені у суді першої інстанції, і з якими вона погоджувалась.

З таким твердженням не погоджується Т. В. Степанова, яка припускає, що принцип естопель може бути реалізований у судах першої інстанції при розгляді справи, так:

- якщо сторона підтвердила якимось чином дію договору, що не матиме права посилаючись на неукладення цього договору;
- якщо при досудовому врегулюванні контрагент визнав позою повністю або частково (окремим листом (відповіддю на претензію) або актом звіту) а в ході розгляду даної справи в суді – змінив позицію, то така зміна не може бути прийнята судом;
- якщо відвід заявлено не одразу після того, як сторона дізналася про підстави для відводу, а, наприклад, безпосередньо перед оголошенням

рішення, то така заява не повинна братися до уваги судом;

– якщо після укладання мирової угоди одна з сторін звертається до суду для внесення змін (доповнень) до такої угоди, то такий позов не може бути розглянуто та задоволено судом [12, с. 10].

Отже, процесуальний естопель є ефективним заходом протидії зловживанню правами у господарському судочинстві у формі відмови від попередніх процесуальних дій. Який, на нашу думку, може мати місце і в суді першої інстанції, коли вчинені процесуальні дії у підготовчому провадженні оспорується чи не визнаються при розгляді справи по суті. Тобто такі процесуальні дії можуть мати суперечливий характер, що підпадають під дії, що визначаються естопелем.

Щоб уникнути зловживання процесуальними правами, суд може застосувати такі заходи процесуального примусу, як попередження (ст. 131, 132, 133 ГПК), штраф (ст. 131, 132, 135 ГПК), направлення окремої ухвали (ст. 246 ГПК), забезпечення судових витрат (ст. 125 ГПК), а також залишення без розгляду скарги, заяви, клопотання (ч. 3 ст. 43 ГПК), повернення скарги, заяви, клопотання (ч. 3 ст. 43 ГПК) [1]. Не можна стверджувати, що у великих масштабах, але суди почали застосовувати процесуальний примус до учасників господарського процесу, що зловживають процесуальними правами. Аналіз судової практики щодо застосування норм законодавства щодо запобігання зловживанням процесуальними правами свідчить, що найпоширенішим заходом судів є накладення штрафу на учасників судового процесу, а також повернення позову (Ухвала Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 17.09.2018 р. у справі № 623/3087/18 [13]).

Процес є змагальним, тому бажано, щоб інші учасники процесу перед суддею порушували питання про вжиття належних заходів протидії зловживанням. Якщо адвокат або прокурор стає свідком зловживання процесуальними правами, то вони мають звернутися до суду з відповідним проханням і заявою. Така законодавча конструкція спонукає сторони у справі звертати увагу суду на ситуацію зловживання процесуальними правами та надати суду аргументи та факти, що підтверджують слухність дій їхнього процесуального опонента щодо цього.

Висновки. 1. Таким чином, проблема зловживання учасниками процесу своїми процесуальними правами на сьогодні є особливо актуальною, оскільки непоодинокі випадки, коли особи, які беруть участь у справі, використовують свої процесуальні права для отримання необрун-

тованого судового рішення, затягування процесу чи в інших нечесних цілях, що суперечать справжньому призначенню процесу.

2. Законодавство вміщує не повний перелік дій, які суд може вважати зловживанням процесуальними правами, враховуючи при цьому особливі обставини справи. До інших поширених випадків зловживання процесуальними правами, про які йдеться в узагальненнях судової практики, належать: подання неодноразових скарг на різні судові рішення, але у межах однієї справи; подання скарг, зміст яких вочевидь не відповідає вимогам процесуального законодавства; подання скарги без оплати судового збору; подання скарги з суттєвим порушенням встановленого строку; подання скарг, які містять образливі вирази, ненормативну лексику; невиконання вимог суду.

3. Щоб уникнути процесуального правопорушення у вигляді процесуального зловживання правами, необхідно законодавчо закріпити саму ідею такого зловживання, а також визначити ефективний спосіб заборони такої діяльності. Перспективами подальших досліджень є дослідження механізмів боротьби із зловживанням процесуальними правами, що не закріплені на законодавчому рівні.

4. Процесуальний естопель є ефективним заходом протидії зловживанню правами у господарському судочинстві у формі відмови від попередніх процесуальних дій. Який, на нашу думку, може мати місце і в суді першої інстанції, коли вчинені процесуальні дії у підготовчому провадженні оспорується чи не визнаються при розгляді справи по суті. Тобто такі процесуальні дії можуть мати суперечливий характер, що підпадають під дії, що визначаються естопелем.

5. Суди почали застосовувати процесуальний примус до учасників господарського процесу, що зловживають процесуальними правами, як це і передбачено ч. 4 ст. 43 ГПК. Аналіз судової практики щодо застосування норм законодавства щодо запобігання зловживанням процесуальними правами свідчить, що найпоширенішим заходом, що застосовують суди є накладення штрафу на учасників судового процесу, а також повернення позову.

6. Вважається, що суди мають частіше використовувати санкції щодо учасників господарського процесу, які зловживають процесуальними правами, дивлячись на узагальнення судової практики. Хоча суди і без того мають належні підстави для попередження таких зловживань учасниками господарського процесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06. 11. 1991 року № 1798-ХІІ / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1991 № 6, ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
2. Інформаційний лист ВГСУ від 15.03.2010 № 01-08/140 «Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_140600-10#Text (дата звернення: 13.11.2023).
3. Постанова Пленуму ВГСУ від 17.05.2011 № 7 «Про деякі питання практики застосування розділу ХІІ Господарського процесуального кодексу України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007600-11#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
4. Постанова Пленуму ВГСУ від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
5. Похиленко І.С. Неприпустимість зловживання процесуальними правами в господарському та адміністративному процесах. *Актуальні проблеми захисту інформаційних прав особи в умовах технологічних викликів та цифрової реальності: мат. Міжнарод. наук.-практ. конф.* / за заг. ред. І.С. Гриценка, М.І. Смоковича. Київ, 2019. С. 54–57. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/40286/1/Похиленко_І.С_тези.pdf (дата звернення: 10.11.2023).
6. Кібенко О. Зловживання процесуальними правами в господарському процесі. *Семінар для суддів апеляційних та місцевих судів зловживання процесуальними і матеріальними правами: правові наслідки*, 2021, 35 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_23_04_2021.pdf (дата звернення: 10.11.2023).
7. Ухвала КГС Верховного Суду від 25.04.2019 у справі № 903/380/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81434959> (дата звернення: 11.11.2023).
8. Ухвала КГС Верховного Суду від 06.05.2020 у справі № 920/367/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89084661> (дата звернення: 11.11.2023).
9. Бутирська І. Процесуальний естопель у господарському судочинстві. *Перші наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* / за заг. ред.: В.В. Посидинок, С.Я. Вавженчука. Київ: Талком, 2021. С. 40–43. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3680/Butyrskaya_estopel.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 11.11.2023).
10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2. 784 с. URL: http://kul.kiev.ua/index.php?option=com_content&id=775&task=view&Itemid=99999999 (дата звернення: 12.11.2023).
11. Резнікова В.В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві. *Зловживання правом: зб. ст.* / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 122–150. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=nufPT-sAAAAJ&citation_for_view=nufPT-sAAAAJ:nrtMV_XWkgEC (дата звернення: 12.11.2023).
12. Степанова Т.В. Ефективність застосування принципу естопель в судочинстві. Матеріали 74-ї звіт. наук. конф. Професорсько-викладацького складу і наук. працівників економіко-правового факультету ОНУ ім І.І. Мечнікова (м. Одеса, 27–29 лист. 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 9–11. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/26167/1/9-11.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).
13. Ухвала Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 17.09.2018 р. у справі №623/3087/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/76497378> (дата звернення: 12.11.2023).